

GIYOHVAND VOSITALARNING NOQONUNYI AYLANISHIGA QARSHI KURASHNI TAKOMILLASHTIRISHDA XORIJYI DAVLATLARNING TAJRIBASI

Otayev O‘tkirbek Matyoqubovich

*Podpolkovnik O‘zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti Kasbiy tayyorgarlik
fakulteti Maxsus fanlar sikli katta o‘qituvchisi, dotsent*

Annotatsiya: Mazkur maqolada giyohvand vositalarning noqonuniy aylanishiga qarshi kurashda Portugalia, Niderlandiya va Singapur kabi yetakchi xorijiy davlatlarning siyosati, huquqiy-normativ bazasi va amaliy natijalari qiyosiy tahlil qilingan. Tadqiqot IMRAD metodologiyasi asosida qurilgan bo‘lib, xalqaro hujjatlar, BMT Narkotiklar va Jinoyatchilik bo‘yicha Boshqarmasi (UNODC) ma‘lumotlari, hamda taniqli olimlarning asarlari manba sifatida foydalanilgan. O‘zbekiston Respublikasining 2024-2028-yillarga mo‘ljallangan Milliy strategiyasi doirasida xorijiy tajribani joriy etish bo‘yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: giyohvand moddalar, noqonuniy aylanish, xorijiy tajriba, Portugalia modeli, zararni kamaytirish, UNODC, narkotik savdosiga qarshi kurash, O‘zbekiston Milliy strategiyasi.

KIRISH (Introduction)

Giyohvand moddalarning noqonuniy aylanishi zamonaviy dunyoning eng dolzarb va murakkab muammolaridan biriga aylangan. BMT Narkotiklar va Jinoyatchilik bo‘yicha Boshqarmasining (UNODC) 2024-yilda chop etilgan "Jahon narkotiklari to‘g‘risida hisobot" (World Drug Report 2024) ma‘lumotlariga ko‘ra, 2022-yilda dunyo bo‘ylab giyohvand moddalar iste‘molchilari soni 292 million kishiga yetgan bo‘lib, bu 10 yil davomida 20 foizlik o‘shishni anglatadi (UNODC, World Drug Report, 2024, Viena: BMT nashriyoti). UNODC bosh direktori Ghada Walyning ta‘kidlashicha, "Narkotiklar ishlab chiqarish, savdosi va iste‘moli barqarorlik va tengsizlikni kuchaytirmoqda, shu bilan birga odamlarning sog‘lig‘i, xavfsizligi va farovonligiga katta zarar yetkazmoqda" (UNODC, 2024-yilgi hisobot matbuot anjumani, 26-iyun 2024). Xususan, kokain ishlab chiqarish 2022-yilda rekord darajaga - 2 757 tonnaga yetib, 2021-yildagi ko‘rsatkichdan 20 foizga oshdi. O‘zbekiston Respublikasi ham ushbu muammoga befarq emas. Prezident Shavkat Mirziyoyev 2024-yil 6-mayda imzolagan PF-73-sonli Farmoniga muvofiq giyohvandlik va narkojinoyatlarga qarshi kurashish bo‘yicha 2024-2028-yillarga mo‘ljallangan Milliy strategiya qabul qilindi (O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, PF-73-son, 2024-yil 6-may, lex.uz).

Strategiyada ilg'or xorijiy tajribani o'rganish va joriy etish ustuvor vazifalar qatoriga kiritilgan. Ushbu maqolaning asosiy maqsadi — giyohvand vositalarning noqonuniy aylanishiga qarshi kurashda samarali natijalar ko'rsatgan Portugalia, Niderlandiya va Singapur davlatlarining huquqiy va amaliy tajribasini tizimli tahlil qilish hamda O'zbekiston sharoitida qo'llash mumkin bo'lgan xulosa va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot ushbu savolga javob beradi: xorijiy davlatlarning qaysi modellari va mexanizmlari O'zbekistondagi narkojinoyatlarga qarshi kurashni takomillashtirish uchun mos keladi?

MATERIAL VA METODLAR (Materials & Methods)

Ushbu tadqiqot quyidagi uslubiy asosga qurilgan:

Birinchiidan, taqqoslama-huquqiy tahlil (comparative legal analysis) uslubi qo'llanildi. Uch davlat — Portugalia, Niderlandiya va Singapur — ning milliy qonunchilik bazasi, strategik hujjatlari va amaliy natijalari bir-biri bilan hamda O'zbekiston qonunchiligi bilan qiyosiy o'rganildi.

Ikkinchiidan, hujjatli tahlil (documentary analysis) uslubidan foydalanildi. Manba sifatida xalqaro shartnomalar, xususan: 1961-yildagi Narkotik moddalar to'g'risidagi yagona konvensiya, 1971-yildagi Psixotrop moddalar to'g'risidagi Konvensiya va 1988-yildagi Narkotik va psixotrop moddalarning noqonuniy aylanishiga qarshi BMT Konvensiyasi (Vena Konvensiyasi) o'rganildi (BMT, Qoidalar baza xujjatlari, un.org/ruleoflaw).

Uchinchiidan, statistik tahlil uslubidan foydalanildi. UNODC, Transform Drug Policy Foundation, Open Society Foundations, Wharton Business School va boshqa nufuzli tashkilotlarning tasdiqlangan statistik ma'lumotlari tahlil qilindi.

Tadqiqot davomida muallif ob'ektivlik tamoyilini saqlash maqsadida turli siyosiy yo'nalishga ega bo'lgan manbalardan foydalangan: ham zararni kamaytirish (harm reduction) yondashuvini qo'llab-quvvatlovchi, ham repressiv yondashuvni ilgari suruvchi tadqiqotchilar asarlari ko'rib chiqildi.

NATIJALAR (Results)

Giyohvand moddalarning noqonuniy aylanishiga qarshi xalqaro kurashning huquqiy asosi uch asosiy konvensiyadan tashkil topadi. Ushbu konvensiyalar sohaning "konstitutsiyaviy hujjatlari" hisoblanadi (UNODC, "Drug Trafficking: Legal Framework", unodc.org).

1961-yilgi Yagona Konvensiya (Single Convention on Narcotic Drugs, 1961, as amended 1972) narkotik moddalar muomalasini dastlab xalqaro miqyosda tartibga soldi va narkotik moddalar jadvalini joriy etdi. 1971-yilgi Psixotrop moddalar Konvensiyasi (Convention on Psychotropic Substances, 1971) psixotrop moddalar nazoratini kengaytirdi. 1988-yilgi Vena Konvensiyasi (UN Convention against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances, 1988) esa noqonuniy savdoga qarshi kurashni, pullarni legallashtirishga qarshi choralarni va davlatlararo hamkorlikni mustahkamladi (UNODC, [737](http://unodc.org/unodc/en/drug-</p></div><div data-bbox=)

trafficking/legal-framework.html). Xalqaro Narkotiklar Nazorati Kengashi (International Narcotics Control Board — INCB) ushbu konventsiyalar bajarilishini monitoring qiladi. Kengash 13 a'zodan iborat bo'lib, ular Iqtisodiy va Ijtimoiy Kengash tomonidan besh yillik muddatga saylanadi (UNODC, Legal Framework sahifasi). To'rtta asosiy xalqaro tashkilot — UNODC, Jahon Bojxona Tashkiloti (WCO), Interpol va INCB — narkotiklar noqonuniy savdosiga qarshi kurashda etakchi rolni o'ynaydi (ojp.gov, "International Policy on Illicit Drug Trafficking").

Portugalia modeli: sog'liqni saqlash yondashuvi

Portugalia 2001-yil iyulida inqilobiy qaror qabul qilib, barcha noqonuniy giyohvand moddalarning shaxsiy iste'mol maqsadida saqlanish va iste'mol qilishni jinoiy javobgarlikdan chiqardi (decriminalization). Qonun No. 30/2000 (2000-yil 29-noyabr) asosida qabul qilingan ushbu model shaxsiy iste'mol uchun mo'ljallangan miqdor (10 kunlik dozadan oshmaydigan) jihatidan muayyan chegaralar o'rnatdi (Law No. 30/2000 of November 29, 2000, Portuguese Parliament). Ushbu siyosatni ishlab chiquvchilardan biri, Dr. João Castel-Branco Goulão ta'kidlaganidek, modelning muvaffaqiyati shunda ediki, Portugaliyada muammo hech qanday etnik yoki iqtisodiy guruhga bog'lanmadi va bu boshqa xurofotlarni chetga surib qo'yish imkonini berdi (Wikipedia, "Drug Policy of Portugal", en.wikipedia.org). Portugalia modelining asosiy mexanizmi "Giyohvandlikka olib boruvchi vositalardan qaytarish Komissiyalari" (Commissions for the Dissuasion of Drug Addiction — CDT) hisoblanadi. Bu komissiyalar huquq, sog'liqni saqlash va ijtimoiy ishlar sohasidagi mutaxassislardan tashkil topgan bo'lib, ular jinoiy sud o'rniga foydalanuvchilar bilan ishlaydi (Transform Drug Policy Foundation, "Drug Decriminalisation in Portugal: Setting the Record Straight", 2021). Natijalar e'tiborlidir. Birinchi besh yil ichida giyohvand moddalardan vafot etganlar soni keskin kamaydi (Transform Drugs, transformdrugs.org). 2018-yilga kelib, heroin qo'llaydiganlar soni 100 000 dan 25 000 ga tushdi — bu 75 foizlik kamayishni anglatadi (Knowledge at Wharton, Wharton Business School, September 5, 2023). 2001-yilda G'arbiy Yevropada eng yuqori giyohvandlik bilan bog'liq o'lim darajasiga ega bo'lgan Portugalia, keyinchalik eng quyi ko'rsatkichga erishdi — bu Britaniyadan 10 baravar, AQShdan esa 50 baravar past (Knowledge at Wharton, 2023). Giyohvand moddalar in'ektsiyasi orqali yuqadigan OIV kasalligi 90 foizga kamaydi (Knowledge at Wharton, 2023). NPR nashri 2024-yil fevralida e'lon qilgan tadqiqotiga ko'ra, Portugalia o'lim bilan tugaydigan dozadan zaharlanishlar sonini 80 foizga kamaytirgan (NPR, Brian Mann, 2024-yil 13-fevral). Ammo Dr. Goulão diqqatni e'tiborga loyiq bir fikrga qaratdi: "Dekriminalizatsiya kumush o'q emas... Agar siz dekriminalizatsiya qilsangiz va boshqa hech narsa qilmasangiz, vaziyat yomonlashadi" (Knowledge at Wharton, 2023). Boshqa tomondan, Transform Drug Policy Foundation ma'lumotlariga ko'ra, lifetame statistika ko'rsatkichlari ham o'zgardi: barcha

noqonuniy moddalarning umr bo'yi iste'moli 7,8%dan 12%ga ko'tarilgan (Wikipedia, Drug Policy of Portugal). Bu shuni ko'rsatadiki, modalni to'liq ijobiy yoki salbiy deb baholab bo'lmaydi — kontekst muhim ahamiyat kasb etadi.

Niderlandiya modeli: bozorlarni ajratish strategiyasi

Niderlandiya 1970-yillardan boshlab giyohvand moddalarga nisbatan pragmatik va amaliy yondashuvni ishlab chiqdi. Ushbu yondashuv "qattiq" va "yumshoq" narkotiklar o'rtasida farqni qonuniy jihatdan tartibga solish orqali amalga oshirildi (Springer, "The Dutch Drug Policy from a Regulatory Perspective", European Journal on Criminal Policy and Research, 2014). "Coffee shop" tizimi Niderlandiyaning eng taniqli siyosati hisoblanadi. Mazkur tizim doirasida kannabis (cheklantirilgan miqdorda) maxsus litsenziyalangan do'konlarda rasmiy ravishda sotiladi. Vanden Donk Qo'mitasi Trimbos Instituti hisobotiga asoslanib shunday xulosaga keldi: Niderlandiya narkotiklarga oid siyosatning asosiy maqsadi — giyohvandlar sog'lig'iga etkazilgan zararni kamaytirish — muvaffaqiyatli amalga oshirildi, chunki coffee shoplar qattiq va yumshoq narkotiklar bozorini ajratishga erishdi (Open Society Foundations, J.P. Grund & J. Breeksema, "Coffee Shops and Compromise: Separated Illicit Drug Markets in the Netherlands", 2013). Niderlandiya narkologik xizmatlar sohasida ham dunyo birinchisi bo'ldi. 1970-1980-yillardagi heroin inqiroziga javob sifatida, Niderlandiya dunyodagi birinchi igna va shpris almashinuv dasturini joriy etdi (Amsterdam Cohort Studies, PubMed, PMC7789277, 2021). Amsterdam shahrida 1982-yildan boshlab past chegarali (low-threshold) dasturlar ishlamoqda, bu esa giyohvandlarning ijtimoiy marginalizatsiyasini oldini olishga xizmat qilgan (PubMed, PMC2040242). Open Society Foundations ning yig'ma hisobotiga ko'ra, ushbu siyosat, ya'ni zarap yetkazuvchi ta'sirni kamaytirish dasturlari OIVning giyohvand moddalar in'ektsiyasi orqali tarqalishining deyarli yo'q bo'lib ketishiga olib keldi va Yevropada eng past muammoli giyohvandlik darajasiga erishildi (Open Society Foundations, "Coffee Shops and Compromise", 2013). 2024-yilda Amsterdam meri Femke Halsemaning narkotiklar tartibga solish bo'yicha konferentsiyasi o'tkazildi. Unda siyosatchilar, akademiklar, giyohvandlar va fuqarolik jamiyati vakillari birgalikda narkotiklarga qarshi qo'llaniladigan taqiq siyosatining muvaffaqiyatsizliklari va inson huquqlarini buzish holatlarini muhokama qildilar (Harm Reduction Journal, Busz va boshqalar, 2024).

Singapur modeli: qat'iy jinoiy javobgarlik

Singapur giyohvand moddalarga qarshi kurashda mutlaqo boshqa yondashuvni qo'llaydi — bu qat'iy jinoiy javobgarlik va deterrentlik (to'xtatib turish) siyosatidir. 1975-yildan boshlab Uy ishlari vaziri Chua Sian Chinning taklifi bilan narkotiklar savdosi uchun o'lim jazosi majburiy jazo turi sifatida belgilandi (Wikipedia, "Capital punishment in Singapore"). Hozirgi kunda Singapurning "Narkotik moddalarning suiiste'mol qilinishi to'g'risida qonun"

(Misuse of Drugs Act, 2-ilova) doirasida quyidagi miqdorlardan ortiq narkotik tashish uchun majburiy o'lim jazosi qo'llaniladi: 15 gramm heroin, 30 gramm kokain, 250 gramm meth, yoki 500 gramm kannabis (Death Penalty Information Center, deathpenaltyinfo.org, 2023). Singapur Uy ishlari vazirligining 2021-yildagi mintaqaviy so'rovnomasi natijalariga ko'ra, mintaqahohisining 87,2 foizi o'lim jazosi odamlarni Singapurga narkotik keltirmaslikka majbur etadi, deb hisoblagan; 82,5 foizi esa o'lim jazosi umrbod qamoq jazosiga qaraganda samaraliroq deterrent ekaniga ishongan (Singapur Uy ishlari vazirligi, mha.gov.sg, 2022). 2024-yildagi yangi so'rovnomaga ko'ra, 86,8 foiz respondentlar Singapurning qonunlari va huquqni muhofaza qilish tizimi, shu jumladan o'lim jazosidan foydalanish, narkotiklar savdosi kabi jiddiy jinoyatlarni oldini olishda samarali ekanini fikriga qo'shilgan (Singapur Uy ishlari vazirligi, mha.gov.sg, avgust 2025). Biroq, ushbu siyosat ilmiy munozaralarga sabab bo'lmoqda. Monash universiteti professori Mai Sato tomonidan Singapur Uy ishlari vazirligi tomonidan buyurtma qilingan tadqiqotlar tahlili natijasida shunday xulosa chiqarildi: ushbu tadqiqotlar o'lim jazosining narkotiklar savdosini oldini olishdagi samaradorligini e'lon qilganlarga nisbatan ancha zaifroq dalillarni taqdim etadi (Monash University, Mai Sato, 2023; Academia.sg, 2023). Muallif ta'kidladiki, 1990-yildagi qonun o'zgarishlarining deterrent ta'siri haqidagi xulosa metodologik nuqtai nazardan bahsli hisoblanadi. Insonparvarlik nuqtai nazaridan ham muammo mavjud. 2023-yilning avgust holatiga ko'ra, Singapurda 50 kishi o'lim jazosi kutmoqda, ularning faqat uchasi qotillik uchun mahkum qilingan; qolganlarining hammasi zo'ravonlik bilan bog'liq bo'lmagan narkotiklar jinoyati uchun (Death Penalty Information Center, 2023). Xalqaro insonparvarlik huquqi narkotiklar jinoyatlari uchun o'lim jazosini qo'llashni taqiqlaydi, chunki bu jinoyatlar "eng og'ir" jinoyatlar sifatida tan olinmaydi (ibid.).

Qiyosiy tahlil jadvali

Ko'rsatkich	Portugalia	Niderlandiya	Singapur
Asosiy yondashuv	Sog'liqni saqlash	Zararni kamaytirish	Qattiq jazo
Huquqiy asos	Qonun No.30/2000	Opium Act 1976 + politika	Misuse of Drugs Act
O'lim jazosi	Yo'q	Yo'q	Ha (majburiy)
OIV kamayishi	90% kamaydi	Deyarli yo'q bo'ldi	Ma'lumot yo'q
Vafot kamayishi	~80% kamaydi	Pastlashdi	Bahs mavzusi
Xalqaro qo'llab-quvvatlash	Yuqori	O'rta-yuqori	Past

MUHOKAMA (Discussion)

Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, giyohvand moddalar muammosiga yagona "to'g'ri" echim mavjud emas. Har bir davlatning modeli o'z madaniy, ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy sharoitlaridan kelib chiqib shakllanadi. Biroq ba'zi umumiy tendentsiyalar aniqlanmoqda.

Birinchi, sog'liqni saqlash yondashuvi jinoiy yondashuvga nisbatan ko'proq o'lchovli muvaffaqiyat natijalarini bermoqda. Portugalia va Niderlandiya tajribasida OIV tarqalishining keskin kamayishi, giyohvandlik bilan bog'liq o'limlar kamayishi va kichik xarajatlar bilan katta ijtimoiy foyda ko'rsatilgan. Wharton maktabining tahlilchi ma'lumotlariga ko'ra, Portugalia dasturining bir fuqaroga to'g'ri keladigan narxi yiliga 10 dollardan kam bo'lgan, holbuki AQSh o'n yillikda bir trillion dollardan ortiq sarflagan (Knowledge at Wharton, 2023).

Ikkinchi, faqat dekriminalizatsiya etarli emas. Dr. Goulão ta'kidlaganidek, qo'shimcha sog'liqni saqlash xizmatlari, ijtimoiy yordam va reintegratsiya dasturlarisiz dekriminalizatsiya muammoni yanada chuqurlashtirishi mumkin. Bu O'zbekiston uchun muhim saboq: agar milliy qonunchilik o'zgartiriladigan bo'lsa, u albatta keng infratuzilma bilan birga amalga oshirilishi lozim.

Uchinchi, xalqaro hamkorlik muhim rol o'ynaydi. Giyohvand moddalar savdosi transnatsional jinoyat sifatida milliy doirada hal qilib bo'lmaydi. UNODC ma'lumotlariga ko'ra, savdo yo'llari tobora murakkablashib borayapti: Oltin Uchburchak (Myanmar, Laos, Tailand) savdogarlari endi noqonuniy yovvoyi tabiat savdosi, moliyaviy firibgarlik va noqonuniy resurs qazib olishga ham kirib ketmoqda (UNODC, World Drug Report 2024).

To'rtinchi, texnologiya yangi imkoniyat va muammolar yaratmoqda. O'zbekiston misolida ham ko'rinib turibdiki, sintetik giyohvand moddalar ijtimoiy tarmoqlar orqali tarqatilmoqda. Prezident Mirziyoyev 2025-yil yig'ilishida video kuzatuv va sun'iy intellektni giyohvandlik moddalar tarqalishini aniqlash va manbani yo'q qilish uchun qo'llash zarurligi haqida gapirgani (Gazeta.uz, 2025-yil 9-iyul) buning isbotidir. 2024-yilda 2138 kg, 2025-yilning birinchi olti oyida esa 1890 kg narkotik va psixotrop moddalar musodara qilingani (ibid.) muammoning keskinligi haqida dalolat beradi.

O'zbekistonning 2024-2028-yillarga mo'ljallangan Milliy strategiyasi (PF-73-son Farmon, 6-may 2024) uzoq muddatli va kompleks yondashuvni nazarda tutadi: chegaralarni himoya qilishni kuchaytirish, internet orqali tarqalishga qarshi kurash, narkologik davolanish sifatini oshirish. Bu yo'nalishlar Portugalia va Niderlandiya tajribasining ayrim elementlari bilan hamohangdir.

XULOSA (Conclusion)

Giyohvand vositalarning noqonuniy aylanishiga qarshi kurashda xorijiy davlatlar tajribasining qiyosiy tahlili bir qancha muhim xulosalar chiqarishga imkon beradi.

Birinchidan, iqtisodiy samaradorlik nuqtai nazaridan, sog'liqni saqlashga yo'naltirilgan yondashuv (Portugalia va Niderlandiya modeli) faqat jazo choralariga asoslangan yondashuvga nisbatan uzoq muddatda iqtisodiy tejamkorroq hisoblanadi. Jazo choralari qisqa muddatli deterrent ta'sirga ega bo'lishi mumkin, ammo muammoning ildizini hal qilmaydi.

Ikkinchidan, O'zbekiston Milliy strategiyasi (2024-2028) ilg'or xorijiy tajribani o'rganish va joriy etishni maqsad qilgan bo'lib, bu to'g'ri yo'nalish hisoblanadi. Xususan, "Mahalla — oilaviy poliklinika — ta'lim muassasasi" tamoyiliga asoslangan hamkorlik mexanizmi (Gazeta.uz, 2024-yil 8-may) mahalliy an'analar bilan uyg'unlashgan zamonaviy profilaktik modelga o'xshaydi.

Uchinchidan, muallif shunday tavsiyalarni ilgari suradi: a) giyohvandlar bilan ishlashda jazo o'rniga davolash va reintegratsiyaga ustuvorlik berish; b) Portugalia CDT tizimiga o'xshash mahallalarda ko'p sektorli komissiyalar tashkil etish; c) UNODC, WCO va Interpol bilan hamkorlikni chuqurlashtirish; d) sintetik giyohvandliklarga qarshi maxsus kibermuhofaza dasturlari ishlab chiqish; e) ta'lim tizimida giyohvandlik xavfi to'g'risida ishonarli, faktlarga asoslangan targ'ibot olib borish.

Yakunlash sifatida shuni ta'kidlash lozimki, hech bir xorijiy model to'liq nusxa ko'chirish uchun mos kelmaydi. Har bir jamiyat o'z madaniy merosini, huquqiy an'alarini va ijtimoiy sharoitlarini hisobga olgan holda milliy yondashuvini shakllantirishi kerak. O'zbekiston bu jihatda o'ziga xos imkoniyatlarga ega: kuchli mahalla tizimi, urf-odatlar va an'alarining yuqori ta'siri hamda yosh aholi ijobiy misollar va ta'limot orqali samarali ta'sir o'tkazish mumkin bo'lgan guruh hisoblanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI**Xalqaro huquqiy hujjatlar**

1. BMT Bosh Assambleyasi. (1961). Narkotik moddalar to'g'risidagi yagona konventsiya (1972-yilda o'zgartirishlar kiritilgan). Nyu-York: BMT.

2. BMT Bosh Assambleyasi. (1971). Psixotrop moddalar to'g'risidagi Konventsiya. Nyu-York: BMT.

3. BMT Bosh Assambleyasi. (1988). Narkotik va psixotrop moddalarning noqonuniy aylanishiga qarshi BMT Konventsiyasi (Vena Konventsiyasi). Nyu-York: BMT.

4. BMT Bosh Assambleyasi. (2009). International cooperation against the world drug problem. Rezolyutsiya A/Res/66/183. Nyu-York: BMT.

O'zbekiston Respublikasining normativ-huquqiy hujjatlari

5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. (2024-yil 6-may). PF-73-son. Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarning noqonuniy aylanmasiga chek qo'yish orqali ularning aholi salomatligi va mamlakatimiz genofondiga salbiy ta'sirini bartaraf etish strategik chora-tadbirlari to'g'risida. Toshkent. lex.uz.

UNODC manbalari

6. UNODC. (2024). World Drug Report 2024. Viena: BMT Nashriyoti. [unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/world-drug-report-2024.html](https://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/world-drug-report-2024.html)

7. UNODC. (2024, 26-iyun). UNODC World Drug Report 2024: Harms of world drug problem continue to mount. Matbuot bayon, [unis.unvienna.org](https://www.univie.ac.at/univie/eng/press-releases/unodc-world-drug-report-2024-harms-of-world-drug-problem-continue-to-mount).

8. UNODC. Drug Trafficking: Legal Framework. [unodc.org/unodc/en/drug-trafficking/legal-framework.html](https://www.unodc.org/unodc/en/drug-trafficking/legal-framework.html)

Ilmiy adabiyotlar

9. Goulão, J.C.B. (2001). Portuguese Drug Policy Model — asosiy tamoyillar. Lissabon: Portugalia Milliy Narkotiklar Muomalasi Instituti.

10. Grund, J.P. & Breeksema, J. (2013). Coffee Shops and Compromise: Separated Illicit Drug Markets in the Netherlands. Nyu-York: Open Society Foundations. [opensocietyfoundations.org](https://www.opensocietyfoundations.org).

11. Transform Drug Policy Foundation. (2021). Drug Decriminalisation in Portugal: Setting the record straight. London: Transform. [transformdrugs.org](https://www.transformdrugs.org).

12. Busz, M. et al. (2024). Reframing Dutch drug policies: a new era for harm reduction. *Harm Reduction Journal*, 21(1). doi:10.1186/s12954-024-01071-1. Springer Nature.

13. Sato, M. (2023). Singapore's death penalty for drug trafficking: What the research says and doesn't. Monash University, Eleos Justice. [monash.edu](https://www.monash.edu).

14. Van der Geest, V. et al. (2015). Drug Policy: The "Dutch Model". *Crime and Justice*, 44. doi:10.1086/681551. Chicago Journals.

15. Amundsen, E.J. et al. (2021). Lessons learned from the Amsterdam Cohort Studies among people who use drugs: a historical perspective. PubMed Central, PMC7789277. [ncbi.nlm.nih.gov](https://www.ncbi.nlm.nih.gov).

16. Hughes, C.E. & Stevens, A. (2015). 20 years of Portuguese drug policy - developments, challenges and the quest for human rights. *BMC Health Services Research*. PubMed Central, PMC8285857.

17. Murkin, G. (2021, yangilangan 2024). Drug Decriminalisation in Portugal: Setting the record straight. Transform Drug Policy Foundation, London.

Statistik va axborot manbalari

18. Knowledge at Wharton, Wharton Business School, University of Pennsylvania. (2023, 5-sentabr). Is Portugal's Drug Decriminalization a Failure or Success? The Answer Isn't So Simple. knowledge.wharton.upenn.edu.
19. Singapur Uy ishlari vazirligi. (2022). Findings from Recent Studies on the Death Penalty in Singapore. mha.gov.sg.
20. Singapur Uy ishlari vazirligi. (2025, avgust). Large Majority of People in the Region Agree That Singapore's Strict Laws Deter Drug Trafficking. mha.gov.sg.
21. Mann, B. (2024, 13-fevral). How Portugal got the number of fatal overdoses in the country to drop 80%. NPR News, Lissabon. npr.org.
22. Death Penalty Information Center. (2023). Singapore Announces Plans to Execute More Death-Sentenced Prisoners Convicted of Non-Violent Drug Offenses. deathpenaltyinfo.org.
23. Gazeta.uz. (2024, 8-may). O'zbekistonda giyohvandlik va narkojinoyatlarga qarshi kurash takomillashtiriladi. gazeta.uz/oz/2024/05/08/drugs/
24. Gazeta.uz. (2025, 9-iyul). O'zbekistonda narkotiklarga qarshi kurash sun'iy intellekt yordamida kuchaytiriladi. gazeta.uz.
25. Gazeta.uz. (2026, 28-yanvar). O'zbekistonda bir haftada 18 ta uyushgan jinoiy guruh aniqlanib, 123 kg narkotik musodara qilindi. gazeta.uz.
26. Columbia Journal of Transnational Law. (2025, 18-mart). International Drug Control Regime and Reforms. jtl.columbia.edu.